

פרק ג'

נחלת הכלל: אבן יסוד של הקיימות

- גרט הרדין | הטרגדיה של נחלת הכלל
- ג'ונתן ראו | נחלת הכלל החבויה
- ג'ונתן ראו | מהם החיים הטובים? ה"ביקוש" לטובת הכלל
- דניאל מישורין | למה שייכת נחלת הכלל?

מבוא

במקראה שמטרתה להביא לקורא הישראלי קצת מהחשיבה החדשה בשדה הקיימות, משונה היא במקצת ההחלטה לכלול את המאמר הפותח פרק זה, של הביולוג המנוח, גרט הרדין. מאמר זה התפרסם לראשונה בבוטאון היוקרתי Science - אי אז בשנת 1968. כלומר, הוא לא בדיוק האמירה האחרונה והחדשה ביותר במחקר. אך בתחום של קיימות, כמו בכל תחום, ישנם מספר הוגים ופרסומים שנכנסים להגדרת הקלאסיקה. זאת מכיוון שהללו הצליחו להטביע את חותמם על תחומם בשל: השפעתם על קובעי מדיניות והוגים אחרים, יכולתם להציג את דמיונם של רבים, או לפעמים רק ניסוחה של שאלה חדשה שאף אחד לפניהם לא שאל. המאמר "הטרגדיה של נחלת הכלל" הוא קלאסיקה בכל שלושת המובנים הללו. הוא הופיע בתקופת לידתה של התודעה הסביבתית המודרנית, ובכך זכה לתרום לעיצוב השיח שהתחדש באותו עת. מאז, מספר האזכורים שלו בספרות האקדמית רק הולך ועולה, ועל אף שנכתב על-ידי ביולוג והתפרסם בז'ורנל של מדעי הטבע, הוא נחשב לאחד המאמרים המצוטטים ביותר במדעי החברה מכל הזמנים.

הרדין הצליח להגדיר תחום שלם - נחלת הכלל וניהולה - שלאחרונה גם זכה להוקרה עולמית ממסדית בזכותה של הכלכלנית אלינור אוסטרם בפרס נובל לכלכלה, בדיוק על תרומתה לחידושים בתחום זה. אך דווקא ההכרה בעבודתה של אוסטרם מצביעה על מספר פגמים מהותיים בהנחות היסוד של הרדין, שהשפיעו רבות על ניתוחו והמלצותיו להתמודדות עם הבעיות שעליהן הוא מצביע, ושגם תורגמו למדיניות גלובלית של דור שלם. על הפגמים הללו נדון בהמשך.

הרדין מרכז את מאמרו סביב הטענה שבכל הקשור למשאבים משותפים, טובין ציבוריים, ומה שניתן לכנות "נחלת הכלל" (בניגוד לרכוש פרטי, בבעלותו ובניהולו של הפרט) קיים תמריץ מובנה לניצול יתר, ובכך, לדלדול או להחרבה. כל אחד ניגש לאותם משאבים בחשיבה שהוא יקבל את מלוא התועלת משימושם בהם, אבל ישלם רק חלק מזערי מן העלות, כי זו מחולקת ומושטת על כולם.

עולה מניתוחו של הרדין שחוסר התאמה שכזה - רווח פרטי תוך עלות ציבורית - מוביל אותנו לכך שנאלץ לבחור אחת מבין שלוש אפשרויות עיקריות:

- הפרטה: להפוך את העלות לפרטית, ובכך ליצור תמריץ חיובי ליחיד לשמור על נכסים שעכשיו הם שלו בלבד;
- בעלות קבוצתית (או קהילתית, או במישור ארצי - הלאמה) - שהופכת את הרווח לציבורי, ובכך נוטלת את התמריץ שהיה לפרט לקחת מהציבורי לטובתו שלו;

- ניהול מוקפד של אותו נכס או משאב: מה שהרדין מכנה - "כפייה הדדית, מוסכמת הדדית."

המלצתו שלו היא אכן "כפייה הדדית" - כלומר דגש חזק על חוק וסדר, באמצעות מגוון של מכשירים מדיניים. עד כאן בהחלט ניתן להסכים עם רוח הדברים. דוגמה פשוטה: רמזור מהווה סוג של כפייה הדדית, מוסכמת על כולם, בעזרתו מנהלים אנו את נחלת הכלל של צומת בכביש סואן. כולם "מוותרים" לכאורה על חירותם להיכנס לצומת בכל עת, וכולם יוצאים מהסדר זה נשכרים, כפי שניתן להיווכח כשהרמזור אינו פועל - חופש הניידות של כולם יורד פלאים. עוד דוגמה, הפעם מהמקורות, היא הסיפור על יעקב ורחל בבאר (בראשית פרק כ"ט, 10-1). שם יעקב פוגש כמה מרועי הכפר, שמחכים לכל הרועים להתאסף עד שמסירים את האבן הגדולה מפי הבאר על מנת להשקות את הצאן של כולם ביחד. יעקב רואה את רחל, ובהתפרצות רומנטית של טסטוסטרון, בעצמו מגולל את האבן, ובכך מוכיח את אהבתו, אך מפר את המנגנון החברתי ששומר על מימי הבאר. האבן היא ה"כפייה ההדדית" שכולם הסכימו עליה כדי למנוע מאחד לבדו לקחת יותר מחלקו מהמים ששייכים לכולם. מה שמתברר משתי הדוגמאות הללו הוא שנחלת כלל בלתי מנוהלת היא מתכון לאסון.

עד כאן הניתוח התיאורטי, והדוגמאות הפשוטות. הטעות הגדולה של הרדין - או של מפרשיו - היתה להניח שהמצב התיאורטי הזה של נחלת כלל בלתי מנוהלת הוא ייצוג מהימן של "הכלל", כפי שמתקיים הוא במציאות. כמו בסיפור התנ"כי, רוב התרבויות המסורתיות והשבטיות בעולם פיתחו מנגנונים מאד אפקטיביים במישור הקהילתי כדי לנהל את נחלות הכלל שלהם, בין אם מדובר בשטחי מרעה, מי שתיה, מי השקיה, דיג, צייד וכו'. אי הכרה בעובדה זו הובילה למדיניות של פיתוח בעולם השלישי שהשאירה בעקבותיה פגיעה אנושה במרקם החברתי. מדיניות זו אולי הניבה צמיחה כספית על פי התל"ג בטווח הקצר, אבל לא גרמה לגידול ברווחה אמיתית (על נושא זה, ראו בפרק ז' על כלכלה). כמו כן, ההישג של אלינור אוסטרם הינו בכך שחקרה לעומק את המנגנונים והאסטרטגיות הללו, שלפני כן לא נחשבו למשמעותיים מבחינת חקר הכלכלה, והוכיחה עד כמה הם מהותיים להבנת ניהול משאבי העולם.

פרט מעניין בניתוחו של הרדין, במיוחד עבורנו שפועלים בשדה החינוכי, הוא שהרדין מפציר בנו לא להשליך את ייבנו על החינוך. חינוך, או כל פנייה למישור הערכי והמצפוני, או התייחסות לעמדות ודעות בלבד, לא יצילו את נחלת הכלל. רק הסדרים חברתיים, לרבות מדיניות נוקשה עם פיקוח ואכיפה, שמשנים התנהגות, ובאופן גורף את התנהגותו של כלל הציבור, יעשו את העבודה. אפילו אם החינוך שלנו יהיה "מוצלח", ונשפיע על רוב רובם של האנשים לנהוג באופן מתחשב או חסכוני, אומר הרדין, בלי

הגדרות ברורות של מגבלות המשאבים המדוברים, ובלי סנקציות ברורות עבור מי שמנצלם לרעה, יהיה זה בלתי נמנע שבמוקדם או במאוחר אותה נחלת כלל תיהרס. כלומר, מצבנו אבוד מראש (לכן משתמש הוא במונח "טרגדיה"). אך כמובן, אפילו אם נקבל את תפיסתו הפסימית לגבי כוחם של ערכים 'פנימיים' אל מול הסדרים חברתיים 'חיצוניים', כיצד נגיע לאותם הסדרים, אם לא על ידי חינוכם של מקבלי החלטות, ושל קהל בוחריהם? מסתבר שאין מנוס מלהשקיע בחינוך לפיתוח התודעה של אחריות כלפי הכלל כחלק מהותי של חינוך סביבתי, חינוך לקיימות (ראו גם בפרק ט' על חינוך).

שלושת המאמרים האחרים בפרק זה מפתחים ומעבים את נושא נחלת הכלל בתחומים השונים של החיים. הם מראים כמה היא מרכזית בכל תפיסה של חוסן קהילתי, בריאות חברתית, ורווח סביבתי, כלומר לכל תפיסה של קיימות. מעבר לאלמנטים מסויימים של הנוף שלנו (שמיים, ים, יערות וכו'), נחלת הכלל היא מושג בסיסי בהרבה תחומי חיים, וגם רעיון כלכלי מארגן. ג'ונתן ראו (שנפטר לא מזמן) מסביר שהשיח הציבורי שלנו נע בין ממשלה לשוק, תאגיד למדינה. הוא כותב:

"מחנה אחד רוצה שהשוק יהיה חזות הכל וכל דבר יהפוך מוצר למכירה. המחנה השני עונה לו בתוכניות ומדיניות של מוסדות המדינה המכילות הכל. זהו דיון בין וול-מארט לסעד, בין השתלטות תאגידית על החיים לבין רגולציה אינסופית של הכל, ומכל זה נותרת שאלה חיונית אחת- מה עוד יש?... אך נחלת הכלל היא בסיסית יותר מהמדינה או השוק. זהו התחום הכביר שהוא המורשת המשותפת של כולנו ושבנו אנו משתמשים מבלי שיגבה מאתנו מחיר. האטמוספירה והאוקיינוסים, שפות ותרבויות, מצבורי הידע והבינה האנושית, מערכות התמיכה הלא פורמליות של הקהילה, השלום והשלווה להם אנו מייחלים, אבני הבניין הגנטיות של החיים - כל אלו הם פנים שונים של נחלת הכלל."

מראייה זו, אפשר להבין למה דפוסי פיתוח המבוססים על צמיחה כלכלית גרידא ועל כוחו של השוק הגלובלי, במקום על פיתוח הון חברתי וקשרים בין אנשים, מובילים הם מצד אחד לעושר פרטי, אבל בד בבד גם לעוני ציבורי, ולמה הם בעייתיים ביותר מבחינת רווחתן של קהילות ותרבויות רבות ברחבי העולם. יתר על כן, ראו מדגיש עד כמה נחלת הכלל היא בסיס גם לאושר ועונג בחיים - נקודה שהרדין, עם כל הדגש שלו על טרגדיות, מפספס לחלוטין. נקודה זו מזכירה את ניתוחו של שוורץ מפרק א', המדגיש את המשבר הרך שאבדן נחלות כלל בחיינו, בעקבות פיתוח הרסני וכו', הוא אחד ממרכיביו הבולטים.

ד"ר דניאל מישורי, מאוניברסיטת תל אביב, מוסיף עוד כמה היבטים חשובים לדיון. הוא מספק מבט היסטורי המראה שבמשפט הרומי, לדוגמה, היתה שפה עשירה, וגם

הבחנות דקות ומעניינות עבור התמודדות עם סוגים שונים של נכסים בין פרט לכלל ומעבר. הוא גם מעשיר את הדיון העכשווי בדוגמאות הנוספות והמגוונות בהן הוא דן: השמיים והאטמוספירה כנחלת כלל שמופרת בימינו אנו בהקשר של משבר האקלים; נכסי רוח, כגון זכויות יוצרים, ותוקפם, וכיצד הללו עלולים לפגום בשיתוף ובפיתוח תרבותי בריא; וכנ"ל ביצירת ידע באקדמיה, שסגירתו ותפיסתו כמקור מניב לרווחים הולכת וגדלה, וניהול האינטרנט – נחלת הכלל הגדולה החדשה של עולמנו.

נהוג להציג את הקיימות כסוג של שילוב של שיקולים שבאים מסביבה, חברה וכלכלה. מכך ניתן להסיק שהרעיון לא מחדש לנו הרבה, אלא משלב בין תחומי ידע קיימים. אך אין זה מדויק, כי לפעמים רק ההסמכה או קשירת הקשר בין דברים שלעולם לא היו מחוברים, מהווה היא מעשה מקורי וחשוב. יתרה מזו, המסגור של נחלת הכלל כנושא, וכרעיון מארגן מהווה חידוש מהותי, ותרומה ייחודית לשיח הפוליטי-חברתי במאה העשרים ואחת.